

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOI 10.51582/interconf.19-20.04.2024.015

Виборчі традиції Запорізьких козаків та сучасне виборче законодавство України: порівняльний аналіз

Марущак Ярослав Сергійович¹

¹ кандидат юридичних наук, доцент кафедри українознавства;
Національний університет «Одеська морська академія»; Україна

Анотація.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, історія нашої держави є цікавою для сучасних науковців у контексті не лише переосмислення існуючих фактів, але й з метою формування нових поглядів на певні соціальні явища, зокрема виборчі процеси. На відміну від більшості пострадянських країн, в Україні відбувається постійна зміна влади, а кожні спроби узурпації влади та встановлення тут диктатури закінчуються революціями, особливо за часів нашої незалежності. Використовуючи історичний, системний та міждисциплінарний підхід, з метою пошуку спільних норм, проведено порівняльний аналіз між тогочасними правилами і традиціями Запорізьких козаків та законодавством сучасної незалежної України у виборчій сфері. Проаналізовано основні принципи виборчого права сучасного Виборчого кодексу України, що був прийнятий з урахуванням світових демократичних тенденцій. Встановлено історичні паралелі між Запорізькою Січчю та сучасною Україною. Виявлена значна кількість спільних норм і положень, що співпадають з традиціями при проведенні виборів Кошового отамана у XVII столітті.

Ключові слова:

вибори
кошовий Отаман
виборче законодавство
кодекс України
історія Запорізьких козаків
національна ідентичність

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

На сучасному етапі розвитку нашої держави та тими викликами, що є сьогодні у нашому суспільстві (широкомасштабне вторгнення РФ), все більше науковців звертаються до історичних джерел становлення України. І тут деякі історичні аспекти потребують переосмислення та нового погляду. Не виключенням є, власне, і політична наука. Як зазначив Френсіс Фукуяма, у передмові до другого тому українського видання однієї із своїх фундаментальних праць «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії», з приводу розвитку України та її ролі й місця серед інших країн світу: «Проводились вибори, хай не цілковито вільні чи не бездоганно чесні, але, тим не менш, конкурентніші за будь-що, знане за радянських часів» [6]. Дійсно, вибори, що проводяться в Україні відзначаються багатьма країнами світу, як найбільш справедливі та демократичні поміж інших виборів, що проходять та проходили в більшості інших пострадянських країнах. Наша держава має постійне оновлення влади. Лише один президент був переобраний на другий термін за всі роки існування незалежної України, а всі спроби узурпування влади закінчувались революціями. Так, у 2019 році відбулось майже повна зміна змісту та складу парламенту, коли Президент України Володимир Зеленський, під час своєї інавгурації 20 травня 2019 року, розпустив Верховну Раду VIII скликання. Результатами виборів до ВРУ, було те, що президентська партія «Слуга Народу» отримала – 254 мандати, що складає конституційну більшість у парламенті. Верховна Рада України IX скликання позбавилась «старих» народних депутатів, які займали свої посади по три а то й то по п'ять скликань. Відомий український письменник та учасник «Революції Гідності» Сергій Вікторович Жадан охарактеризував цю подію так: «...в Україні через бездіяльність влади в попередні роки та прагнення українців до змін відбулася електоральна революція, але наслідки її важко передбачити...» [2].

Отже, українці, протягом своєї незалежності (з 1991 року) постійно демонструють свою політичну активність та небажання замиритися з керівниками держави, діяльність яких не виправдала сподівань народу.

Варто наголосити, що 2024 рік вважається роком всесвітніх виборів. Як зазначив Том Стендейдж, редактор журналу The

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Economist, в цьому році понад 70 виборів відбудуться у країнах, де мешкають близько 4,2 млрд. людей, – вперше голосуватиме більш як половина жителів світу [3]. Як зазначалось вище, в Україні повинні були відбутися Президентські вибори, але через військову агресію рф та введення військового стану, вони перенесені на невизначений термін. В травні 2024 року закінчується термін повноважень Володимира Зеленського, що ставить нашу країну перед новими викликами.

Мета дослідження. Знаходячись у вищезначеному контексті, пропонується розглянути виборчу систему Запорізької січі при обранні кошового отамана та проаналізувати особливості і традиції тогочасних українців. Проведемо паралелі з сучасною Україною. Поставимо питання: а чи дійсно «геном свободи», був і залишається притаманним нашим пращурами? Більше того, а чи ефективними і незмінними були методи за допомогою яких ми здобували захист наших прав та інтересів незважаючи на час?

Методи дослідження. В основі дослідження лежать історичний, системний порівняльний та міждисциплінарний методи дослідження. Були застосовані також такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, узагальнення й абстрагування, аналіз і синтез, порівняння й аналогія.

Відповідаючи на вищезазначені питання, потрібно звернути увагу на наступне. На відміну від наших сусідів у нас на генному сприйнятті є відсутнім поняття «Царя чи Імператора» та його виключної сутності. На погляд багатьох сучасних дослідників, українцям на генному рівні є притаманним дух прадідів – козаків, що повною мірою було доведено після початку повномасштабної війни з боку рф.

Для відповіді на поставлені питання зазирнемо у минуле і з'ясуємо, як, власне, проводилися вибори простими козаками свого Кошового отамана. Оскільки питання виборів Гетьманів на сьогоднішній день є повною мірою розкритим, як політологами, так і істориками, а також юристами, виникає необхідність проаналізувати як відбувався процес обрання простими козаками свого Кошового отамана на Січі, з точки зору сучасної політичної науки. Для цього необхідно звернутися до праці відомого українського історика Дмитра Івановича Яворницького «Історія Запорізьких козаків», де якнайкраще розглянуто

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

виборчий процес, його процедуру та традиції запорізьких козаків. Яворницький зазначає, що запорізькі козаки з їх суспільним ладом, який базувався на переказах, підґрунтям всієї діяльності громади зробили **звичай**. Відповідно до нього (звичаю) вони не допускали в Січ жінок. За звичаєм судили злочинців. За звичаєм поділялися на курені й паланки. За звичаєм збиралися у певний час на загальні ради чи наради. Загальні або військові ради у запорізьких козаків відбувалися звичайно в певні дні – 1 січня кожного нового року, 1 жовтня, у храмове свято Січі – Покрову – на другий чи третій день Великодня, а крім того, в кожний день і будь-який час на бажання товариства чи простої «сіроми», так називали звичайних козаків. На військових радах вирішувалися найважливіші питання життя Запорізького Війська: про мир і «розмир», про походи на неприятеля, про покарання важливих злочинців, про поділ «за лясами» земель і угідь і, нарешті, про вибори військової старшини. Поділ земель і вибори старшини у запорізьких козаків неодмінно відбувалися кожного нового року [7].

Необхідно звернути увагу на те, що майже всі держави проходили через етап «звичаєвих відносин». Це є невід’ємною ланкою в формуванні країни та її державотворенні. В деяких сучасних провідних країнах світу «звичай» і сьогодні відіграє важливу суспільно-політичну роль перетворившись в традиції, які з великою пошаною виконуються, для прикладу можна зазначити, таку країну як Велика Британія.

Звернімося знову до праці Д.І. Яворницького для більш детального ознайомлення з самою виборчою процедурою Запорізьких козаків. Загальновідомим є те, що не всі козаки постійно перебували в Січі, деякі з них, мали свою землю й займалися її обробленням та, кажучи сучасною мовою обслуговуванням. Деякі козаки займалися полюванням на тварин та рибальством. Всі вищезгадані козаки, повинні були за декілька днів до нового року з’явитись до Січі. Потрібно зазначити що в цей період не тільки вирішувались питання обрання старшини, а й зокрема, розподілу земель. Яворницький зазначає, що в день першого січня нового року вони схоплювалися на ноги особливо рано, відразу вмивалися холодною водою, одягали свій найкращий одяг – черкески з візерунчастого штофу, червоні, з широкими вільотами жупани,

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

червоні сап'янці, високі сукняні шапки, барвисті шовкові пояси, озброювалися дорогими шаблями, пістолями, кинджалами, ятаганами й поспішали на гул дзвонів у січову церкву Покрови пресвятої Богородиці. З чого можна зробити висновок, що процедура обрання нового старшини відігравала значну роль та до неї відносились з великою пошаною, поставивши вищезгадані питання в один день з церковним святом. Цікавим є той факт, що навіть в сучасній Україні, деякі громадяни при відвідуванні виборчих дільниць для голосування, надягають святковий одяг. Доволі часто можна помітити людей літнього віку в ділових костюмах та краватках, але ця традиція потихеньку зводиться нанівець.

Отже, козаки відбувши дві святкові церковні служби, відповідно до православної традиції в урочисті та святкові дні проводиться дві літургії, спочатку «утреню» далі «обідню» літургії, розходились по куреням на обід. Можна зазначити, що обід у козаків відбувався також за певним ритуалом. Святковий обід починався з молитви, потім привітання один одного далі йшло застілля на якому розпливалися спиртні напої. Ось як це описав Д.В Яворницький, пообідавши чим бог послав і достатньо випивши з нагоди свята «шумной ракии», козаки вставали з-за столу, молилися богу, дякували своєму отаманові, курінному кухареві, вклонялися один одному, знову одягали дорогий одяг і виходили з усіх куренів [7].

За звичаєм відбувався постріл з самої великої січової гармати, що була розташована на площі. Далі йшла процедура відповідно до сталого у козаків звичаю. Після пострілу з гармати та за наказом кошового отамана, довбуш виносив палиці до литаври, що мусив зберігати у себе, відправлявся до церкви де брав литаври. Необхідно зазначити що регалії січі перебували у церкві. Після чого на площі довбуш починав бити у литаври дрібним дробом, що було другим сигналом для збору козаків. На цей дроб виходив військовий осавул, що також йшов до церкви з якої виносив інші січові регалії (великий військовий прапор, стяг чи хоругву) на площу Січі. Третім сигналом для козаків був знову дрібний дроб литаврів, який на цей раз відбувався двічі. Й вже після цього сигналу на площі збирались усі козаки, що перебували на Січі. Останніми на площу виходило військово-політичне керівництво Січі (кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар, військовий

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

осавул, після військової старшини тридцять вісім курінних отаманів і кілька чоловік військових «службовців»; кожен із військових старшин ніс знак своєї гідності: кошовий – велику палицю або булаву, суддя – велику срібну печатку, писар – перо і срібний каламар, осавул – малу палицю, курінні отамани – ціпки. Цікавою особливістю було те, що козацьке військово політичне керівництво без шапок на голові, як писав Д.І. Яворницький «бо на той час ішли на площу, наче на судне місце», що в свою чергу означало підкорення волі козацькій громаді, та вислуховування та повагу до її думки щодо їх дій, як керівників на своїх постах. При цьому довбуш видавав честь старшині боєм у литаври а інші козаки також знявши свої шапки відповідали поклонам старшини – своїми поклонами.

Старшина виходила в центр площі, як правило розташовувалась відповідно до своїх посад. Далі вони віддавали честь козакам – вклонялась їм. Щодо інших козаків, то вони розташовувались за своїми курінними отаманами, загалом утворюючи велике коло.

Після того як закінчувалась вищеописана церемоніальна процедура з'являвся священик й проводив молебень й вже після цього діючий кошовий отаман оголошував, кажучи сучасною мовою, порядок денний.

Першим питанням було розподіл між козаками землі, після якого відбувалась процедура обрання нового керівництва. Цікавий факт – козаки могли відмовитись від проведення виборів, залишаючи чинне Січове керівництво, відповідаючи «Ви – добрі пани, пануйте ще над нами!». Після такої відповіді старшина дякувала за довіру й всі розходились, але були й інші випадки, на запит, чи бажають козаки змінити старшину лунала відповідь – «Покинь, скурвий сину, своє кошів'я, бо ти вже козацького хліба наївся! Іди собі геть, поганий сину, ти для нас неспособний! Поклади свою булаву, поклади!». Кошовий не мав права відмовитись від наказу товариства, тому негайно скорявся, залишаючи регалії влади на площі, а сам покидав її. Те саме робили й інші члени керівництва січі. Були й випадки коли, хтось із тогочасних чиновників подобався товариству й воно просило його залишитись на своїй посаді, відмовити в такому проханні від козацько товариства він не мав права, а тому залишався на площі. Були випадки коли козацьке товариство вимагало доповіді про діяльність керівників Січі в яких

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

закінчувалась каденція, але це були доволі рідкі випадки. Козацька старшина вибиралась на один рік, тому пильно стежила за чесним виконанням своїх обов'язків повною мірою усвідомлюючи свою відповідальність.

Після всіх доповідей та бажання козаків переобрати владу в Січі, старшина покидала майдан. Далі процедура відбувалась без участі керівництва, ніхто з них, навіть курінні отамани не мали права вмішуватись в цей процес, вся повнота влади була у простих козаків (як їх називали – сіромашня або чернь). З одного боку – це є прояв демократії в тому сенсі в якому ми зараз використовуємо це поняття, з іншого, це перетворювалось в хаос. Як зазначалось вище, козаки перед заходом вживали алкогольні напої – горілку, звісно деякі з них вживали її в зайвій кількості, з чого й починались суперечки та сварки. Основне питання з яких виникали дискусії – обрання кошового отамана. Перед усім виникали сварки біля персон кандидатів. Оскільки кожен курінь висував свого кандидата й наполягав на тому, що саме він має бути кошовим, виникали непогодження у інших куренів. Регламентації по часу на ці дебати не було, тому суперечки могли тривати й декілька годин.

Традиція вимагала від кандидатів залишити площу та відправитись до себе в курінь, щоб не допомагати та не провокувати тих хто мусить їх обрати. Після погодження козаками кандидата, делегація з козаків відправлялась до його куреня та оголошувала йому волю товариства. Якщо кандидат відмовлявся від запропонованої йому честі, до нього застосовували фізичну силу й за такої допомоги вели на площу, примовляючи: «Іди, скурвий сину, бо тебе нам треба, ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном», після чого вручали палицю й оголошували ще раз волю козацького товариства.

Далі Д.І. Яворницький описує ще одну цікаву традицію, «Але обраний, за давнім звичаєм, повинен був спочатку двічі відмовитися від пропонуваної йому честі й лише після третьої пропозиції брав у руки палицю. Тоді військо наказувало довбишу пробити честь новому кошовому отаманові, а старі січові козаки, «сивоусі діди, славні низові лицарі», по черзі підходили до нього й сипали на його поголену голову пісок чи мазали тім'я голови болотом, якщо погода на той час була дощовою, на знак того, щоб він не забував про своє низьке походження й не прагнув вивищитися над усім товариством.

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Кошовий повинен був кланятися на всі чотири боки й дякувати товариству за честь, на що товариство відповідало йому криком: «Будь, пане, здоровий та гладкий! Дай тобі, боже, лебединий вік і журавлиний крик!» На цьому й закінчувалися вибори кошового» [7].

Виникає необхідність звернути увагу на деякі деталі які заслуговують окремого розгляду, а також провести аналогію з сучасним станом речей у виборчій сфері, як України так й інших країн світу. Отже, пропоную звернути увагу на наступні тези:

1. Вибори військово-політичного керівництва Запорізької січі відбувались щороку;

2. Кожен козак мав право бути обраним в вищевказане керівництво та мав право обирати це керівництво;

3. Військово-політичне керівництво не мало жодного впливу на проведення виборів, будучи, умовно кажучи обмеженими правилами та традиціями;

4. Козаки мали право вимагати звіти від керівництва, а воно в свою чергу повинно було їх надати

5. Не було навіть натяку на існування соціальних класів в Січі (окрім священнослужителів).

На цьому пункті виникає необхідність зупинитись та розглянути його більш детально. Вищевикладену тезу наглядно демонструє традиція сипати на голову пісок чи мазати тім'я голови болотом новообраному отаману, для того щоб він не забував свого походження, умовно кажучи не зазнавався. Також, це демонструють звернення до керівництва яке не впоралось з покладеними на нього обов'язками козацькою спільнотою, яка зазначалось вище, виглядало це звернення так – «Покинь, скурвий сину, своє кошів'я, бо ти вже козацького хліба наївся! Іди собі геть, поганий сину, ти для нас неспособний! Поклади свою булаву, поклади!».

Потрібно згадати про ще одну цікаву традицію, як зазначалось вище, коли козак відмовлявся від честі бути отаманом, а товариство бачило на цьому місці тільки його постать, – «Іди, скурвий сину, бо тебе нам треба, ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном».

Потрібно зазначити, що вищевказані традиції, але в дещо зміненій формі дійшли й до нашого часу. Українське суспільство на виборах Президента надає кандидату значний кредит довіри, але під кінець каденції, не впоравшись з тими задачами, він

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

отримував замість лайливих відповідей значний антирейтинг. З чим зараз навчились добре працювати політтехнологи, перетворюючи другий етап Президентських виборів (коли залишаються тільки два кандидати) на «битву антирейтингів».

Але така доля в нашому суспільстві випадає не тільки Президентам, а й умовно кажучи, «народним улюбленцям». Для прикладу можна згадати народного депутата України VIII скликання Надію Савченко та колишнього радника Офісу Президента України Олексія Арестовича.

Також можна розглянути з позицій сьогодення традицію коли кандидата на посаду отамана висувало саме суспільство без його на те бажання – «бо тебе нам треба, ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном». Рейтинг Валерія Залужного (Головнокомандуючого Збройними силами України) станом на 18.12.2023 рік, за даними КМІС – 88% [4]. Хоча (на момент написання статі), Валерій Залужний жодних політичних амбіцій не виявляв.

Повертаючись до сьогодення, необхідно згадати сучасне українське виборче законодавство. 19 грудня 2019 року був прийнятий Виборчий Кодекс України, Як зазначено в пояснювальній записці, на необхідність розробки і прийняття Виборчого кодексу неодноразово звертали увагу міжнародні інституції – Парламентська асамблея Ради Європи, Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Бюро з демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ. Тобто, цей кодекс повинен вирішувати проблему імплементації норм провідних країн світу, щодо виборчого законодавства в систему українського права. Перший проект Виборчого кодексу України у 2010 році був схвалений Венеціанською комісією [5].

Розділ Другий під назвою Основні принципи виборчого права містить наступні статті: стаття 6. Виборчі права громадян України; стаття 7. Загальне виборче право; стаття 8. Документи, які підтверджують особу та громадянство виборця; стаття 9. Права виборців на участь у виборчому процесі, пов'язані з правом голосу; стаття 10. Право бути обраним; стаття 11. Право висувати кандидатів на виборах; стаття 12. Рівне виборче право; стаття 13. Пряме виборче право; стаття 14. Вільні вибори; стаття 15. Добровільність участі у виборах; стаття 16. Таємне голосування; стаття 17. Особисте голосування; стаття 18. Використання інноваційних технологій

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

у виборчому процесі; стаття 19. Чесні вибори. Відповідальність за порушення виборчого законодавства [1].

Виникає необхідність порівняти норми сучасного законодавства з тогочасними козацькими традиціями, за якими жило Військо Запорізьке: в статті 6 – йдеться про права громадян обирати й бути обраним. Така норма, грубо кажучи існувала й у козаків, як було зазначено вище; в статті 7 – йдеться про громадян які не можуть голосувати, це особи які не досягли 18 років та особи визнані судом недієздатними. Усі інші громадяни України мають активне виборче право та називаються – виборці. Як зазначалось у Яворницького – всі козаки приймали участь у виборах старшини; в статті 9 пункт 3– йдеться про те, що виборці мають право проводити агітацію. Як зазначалось вище в момент проведення виборів козаки активно сперечались та агітували за свого кандидата; в статті 10 – правила за якими особа може бути обрана на відповідну посаду, у козаків окрім схвалення товариством більше ні яких вимог до кандидата не було; в статті 11 – йдеться про те що громадяни самі можуть висунути іншого кандидата окрім себе або себе самого. Як розглядалось вище, козаки товариством вирішували хто буде кандидатом й висували його від кожного «курень»; в статті 13 – йдеться про пряме виборче право – громадяни обирають на ту чи іншу посаду шляхом голосування за кандидата. Це саме можна знайти й у Запоріжських козаків; в статті 17 – йдеться про особисте голосування громадян. Певною мірою це було й в козаків, але свою підтримку кандидата вони виражали «гучністю» свого природного голосу; в статті 19 – йдеться про захист прав громадян та не втручання в виборчі права громадян й наголошується, що ці права захищаються чинним законодавством України. Як було розглянуто вище, тільки козаки обирали отамана, а колишня керівна верхівка Січі взагалі покидала місце голосування. З 14 статей сучасного Виборчого кодексу України, певною мірою, можна вважати що у козаків діяло 8 норм з зазначеного кодексу. Доволі значний результат, як для XVIII століття. Коли основною формою правління у більшості країн світі була абсолютна монархія, а демократія в сучасному її розумінні знаходилась в «колисці» не значної кількості країн.

Для справедливості слід зазначити, що у Виборчому кодексі є стаття 15 в якій йдеться про добровільність участі в

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

виборах, тобто, особа не може бути примушена до того щоб когось обирати або самій бути обраним. Тут козаки віддавали перевагу суспільній думці та доцільності, користі яку може принести кандидат для Козацької спільноти над його небажанням бути отаманом.

Висновки. Козацьке суспільство було доволі прогресивним як для свого часу. Це виявлялось не тільки в військовій справі але й в організації суспільного життя запорожців. Не винятком була й виборча традиція козацтва. Вибори Кошового отамана відбувались до доволі прогресивних традицій, як на той час. При порівнянні з сучасним Виборчим кодексом України 2020 року, Розділ 2 «Основні принципи виборчого права» встановлено, що добра половина норм певною мірою співпадають з виборчими принципами козацької традиції.

Проведено паралелі та виявлено спільні риси між політичною поведінкою тогочасних козаків та сучасними українцями. Підтверджено, що українська ментальність схильна більше до європейської, для прикладу, звернемося до тогочасної Польщі – Речі Посполитої, де в той час також проводились вибори до законодавчого органу – Сейму.

References:

- [1] Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396 -IX, Інтернет джерело; Офіційний сайт Верховної Ради України - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
- [2] Жадан С. Інтернет джерело, офіційний сайт ЗМІ «Укрінформ» - <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2754588-v-ukraini-vidbulasa-elektoralna-revolucia-ale-naslidki-ii-nevidomi-zadan.html>
- [3] Стендейдж Т. The Economist The World Ahead 2024, щорічне видання, ексклюзивний видавець NV – ексклюзивний видавець The World Ahead в Україні, 2023.- 178 с.
- [4] Київський Міжнародний Інститут Соціології, інтернет ждерело: Офіційний ресурс Київського Міжнародного Інституту Соціології: - <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>
- [5] Українська Вікіпедія, інтернет джерело; Українська Википедия; - https://uk.wikipedia.org/wiki/Виборчий_кодекс_України
- [6] Фукуяма Френсіс Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. – 2-ге вид. – К.: Наш Формат, 2022. – 608 с.
- [7] Яворницький Д.І., Історія Запорізьких козаків Том 1/ Пер. з рос. І.І. Сварника. – Львів: видавництво «Світ», 1990. – 319 с.